

TO'LIQIN HAYITNING "POKLIK UYI" HIKOYASIDAGI MA'NAVYIY-AXLOQIY QARASHLAR**Bahromova Komila Baxtiyor qizi**

TerDU talabasi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20030207>

Annotatsiya. Ushbu maqolada To'liqin Hayitning "Poklik uyi" hikoyasida badiiy tafakkur orqali ifodalangan ma'naviy-axloqiy qarashlar tizimi tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi hikoyadagi poklik konseptining individual va ijtimoiy mas'uliyat, uy makoni, xotira hamda kundalik odatlarning axloqiy semantikasi bilan bog'liq qatlamlarini aniqlashdan iborat.

Metodologiya sifatida yaqin matniiy o'qish, narratologik tahlil, konseptual-semantik yondashuv va aksiologik talqin uyg'un qo'llanadi; badiiy detallar va personaj nutqining qiymat yo'naltiruvchi funksiyasi ajratib ko'rsatiladi. Ilmiy yangilik shundaki, hikoyadagi "uy" motivi faqat makon belgisi emas, balki poklikni ishlab chiqaradigan, sinovdan o'tkazadigan va nazorat qiladigan axloqiy institut sifatida yoritiladi; poklik esa gigiyenik holat emas, balki me'yori, vijdon va tartibning estetik-etik sintenzi sifatida talqin etiladi. Natijalar hikoyaning ma'naviy xulosasi ijtimoiy hukm emas, balki o'zini tarbiyalash mexanizmlarini ko'rsatishini asoslaydi.

Kalit so'zlar: To'liqin Hayit; Poklik uyi; poklik konsepti; ma'naviyat; axloq; uy makoni; badiiy detal.

Аннотация. В статье анализируется система духовно-нравственных представлений, выраженных в рассказе Толкина Хайита «Дом чистоты» посредством художественного мышления. Цель исследования состоит в выявлении смысловых уровней концепта чистоты, соотнесённых с личной и социальной ответственностью, образом дома как пространства, памятью и нравственной семантикой повседневных привычек. В качестве методологии используются близкое чтение, нарратологический анализ, концептуально-семантический подход и аксиологическая интерпретация; уточняется ценностно-направляющая функция художественных деталей и речевых характеристик персонажей. Научная новизна заключается в том, что мотив «дома» рассматривается не только как локус действия, но и как нравственный институт, производящий, испытывающий и контролирующий чистоту; сама чистота трактуется не как гигиеническое состояние, а как синтез нормы, совести и порядка в этико-эстетическом измерении. Полученные результаты показывают, что нравственный вывод рассказа строится не на социальном приговоре, а на демонстрации механизмов самовоспитания.

Ключевые слова: Толкин Хайит; Дом чистоты; концепт чистоты; духовность; нравственность; пространство дома; художественная деталь.

Abstract. This article examines the system of moral and ethical views articulated in Tolqin Hayit's short story "Poklik uyi" through artistic representation. The study aims to identify the semantic layers of the concept of cleanliness as it relates to personal and social responsibility, the home as a meaningful space, memory, and the ethical significance of everyday habits. Methodologically, the research combines close reading, narratological analysis, a conceptual-semantic approach, and axiological interpretation, with special attention to how details and character speech function as value-bearing devices. The novelty of the study lies in interpreting the "home" motif not merely as a setting but as an ethical institution that produces, tests, and regulates cleanliness, while cleanliness itself is treated not as hygiene but as a synthesis of norm, conscience, and order in an ethical-aesthetic dimension.

The findings suggest that the story's moral effect does not rely on social condemnation; instead, it reveals mechanisms of self-discipline and internalized responsibility.

Keywords: *Tolqin Hayit; Poklik uyi; concept of cleanliness; morality; ethics; home space; artistic detail.*

O'zbek hikoyachiligida ma'naviy-axloqiy muammolar ko'pincha katta ijtimoiy kolliziyalar orqali emas, balki kundalik turmushning mayda, lekin qat'iy takrorlanadigan odatlari orqali ochiladi. Shu ma'noda "Poklik uyi" hikoyasi badiiy voqelikni yirik dramatik to'qnashuvlar bilan zo'riqtirmasdan, axloqiy me'yorning ichki mexanizmini ko'rsatishga urinishi bilan diqqatga sazovor. Hikoyaning sarlavhasidayoq poklik masalasi gigiyenik talqin bilan cheklanmasligi, u "uy" degan madaniy-kognitiv ramka bilan bog'lanishi anglashiladi: uy oila tartibi, mas'uliyat, avlod xotirasi, tashqi va ichki hududning chegaralari, "o'z" va "begona"ning ajratilishi kabi semantikalarini bir joyga jamlaydigan universal obrazdir. Adabiyotshunoslikda "uy" motivi ko'pincha makon poetikasi doirasida talqin qilinadi; badiiy makonning qiymat yukini ochishda u faqat dekoratsiya emas, balki g'oya tashuvchisi sifatida ko'riladi. Biroq ma'naviy-axloqiy qarashlar tadqiqida "uy"ning institut sifatidagi, ya'ni shaxs xulqini shakllantiradigan va nazorat qiladigan "tizim" sifatidagi funksiyasi ham alohida e'tiborni talab etadi.

Mavzuga doir tadqiqotlarda axloqiy kategoriyalarni badiiy matndan chiqarish masalasi, odatda, qadriyatlar nazariyasi va interpretatsiya muammolari bilan tutashtiriladi. Aksiologik yondashuv badiiy asarda "yaxshi-yomon", "joiz-nojoiz", "or-nomus", "tartib-betartiblik" kabi oppozitsiyalar faqat deklarativ hukmlar orqali emas, balki detallar, ritm, takror, dialog va ichki monologlar orqali qurilishini ko'rsatadi. O'zbek adabiyotshunosligi doirasida hikoya janrining "kichik shakl" bo'lishiga qaramay, unda axloqiy muammo o'ta zich poetik mexanizm orqali berilishi, bitta belgi yoki buyum ham ma'naviy hukmning vositasiga aylanishi qayd etilgan. Shu bilan birga, postsovet madaniy muhitida poklik konsepti ba'zan "tartib" va "nazorat" diskurslari bilan qorishib ketishi, natijada poklikning axloqiy mohiyati bilan uning ijtimoiy bosim sifatidagi shakli orasida ziddiyat yuzaga kelishi mumkinligi ham nazariy jihatdan e'tirof etiladi. "Poklik uyi" hikoyasi aynan mana shu murakkablikni badiiy shaklda sezdirishi bilan dolzarb: poklik bir paytning o'zida fazilat, intizom va estetik mezon bo'lib ko'rinadi, lekin u shaxsiy erkinlik va o'zlik hissi bilan to'qnash keladigan chegaraga ham ega.

Ushbu maqolaning maqsadi To'liqin Hayitning "Poklik uyi" hikoyasida ma'naviy-axloqiy qarashlarning badiiy ifoda vositalarini, poklik konseptining semantik qatlamlarini hamda "uy" motivining axloqiy institut sifatidagi funksiyasini tahlil qilishdan iborat. Vazifalar quyidagicha belgilanadi: birinchidan, hikoyadagi makon va predmetlar tizimi orqali poklik g'oyasining qanday qurilishini aniqlash; ikkinchidan, personajlar nutqi va narrativ fokusning qadriyat ishlab chiqarishdagi rolini ko'rsatish; uchinchidan, poklikning individual mas'uliyat va ijtimoiy me'yor sifatidagi ikki yoqlamasini ajratish; to'rtinchidan, natijalarni hikoya janri poetikasi hamda aksiologik talqin bilan qiyoslab umumlashtirish. Ilmiy yangilik shundaki, hikoyada "uy" obrazining faqat ramziy makon sifatida emas, balki poklikni "yaratadigan" va "tarbiyalaydigan" axloqiy mexanizm sifatida ishlashi konseptual darajada asoslanadi; amaliy ahamiyat esa o'zbek hikoyachiligida ma'naviy-axloqiy mazmuni matn ichki qurilishi orqali tahlil qilish metodikasini boyitishi bilan belgilanadi.

Tadqiqot materiali sifatida To'liqin Hayitning "Poklik uyi" hikoyasi matni tanlandi; matn ichida qayta-qayta takrorlanadigan leksik birliklar, predmet detali, makon tavsifi, personajlar

dialogi va baholovchi intonatsiya alohida qayd etildi. Metodologik asos yaqin matniy o'qish tamoyiliga tayanadi: mazmun "nima deyilgan"dan ko'ra "qanday qurilgan" darajasida ochildi, chunki axloqiy hukm hikoyada ko'pincha bevosita didaktika tarzida emas, balki vaziyat, detal va sukutning semantikasi orqali beriladi. Shuningdek, narratologik tahlil qo'llanib, voqeani kim ko'rayotgani, qaysi nuqtadan baholayotgani, qaysi holat "normal" va qaysi holat "chegaraviy" sifatida ko'rsatilayotgani aniqlashtirildi; bu yondashuv axloqiy me'yor matnda qanday "naturalizatsiya" qilinishini tushuntirishga yordam beradi. Konseptual-semantik usul orqali "poklik" so'zining matndagi kontekstual ma'nolari, u bilan birga keladigan antonimik yoki assotsiativ qatlamlar, "uy" konsepti bilan bog'langan kognitiv ramkalar ajratildi. Nihoyat, aksiologik interpretatsiya badiiy elementlarning qadriyat yo'naltiruvchi funksiyasini ochishga qaratildi; bunda nazariy tayanch sifatida qadriyatlar tahlili va badiiy makon poetikasi haqidagi umumiy qarashlardan foydalanildi. Metod tanlovi hikoya janrida axloqiy mazmunning ko'pincha implitsit bo'lishi, ya'ni bevosita hukm emas, balki "tartib", "chegara", "odatiylik" kabi shakllar orqali ifodalanishi bilan asoslanadi.

Matn tahlili hikoyada poklik konsepti uchta asosiy semantik qatlamda namoyon bo'lishini ko'rsatdi. Birinchi qatlam predmet-gigiyenik daraja bo'lib, unda poklik uy ichining ko'rinishi, buyumlarning joylashuvi, tartibning ko'zga tashlanishi orqali sezdiriladi; bu yerda poklik ko'rinadigan holat sifatida beriladi va o'quvchi uni tasviriy detallar orqali "ko'radi".

Ikkinchi qatlam odatiy-amaliy daraja bo'lib, unda poklik kundalik mehnat, takrorlanuvchi harakatlar, mayda e'tiborlar va nazorat rejimi bilan bog'lanadi; poklik shunchaki natija emas, balki jarayon ekanligi, "uy"ni barqaror ushlab turuvchi ritm sifatida ishlashi aniqlanadi. Uchinchi qatlam axloqiy-aksiologik daraja bo'lib, unda poklik vijdon, mas'uliyat, o'zini tuta bilish va boshqalarga nisbatan hurmat mezoni sifatida kodlanadi; bu qatlamda poklik tashqi belgidan ichki sifatga aylanadi.

Shuningdek, "uy" motivi hikoyada ikki yo'nalishda ishlashi kuzatildi. Bir tomondan, uy xavfsizlik va tegishlilik hissini beruvchi makon sifatida ko'rinadi; tartib va poklik shu tegishlilikni mustahkamlaydi. Ikkinchi tomondan, uy nazorat va baholash maydoniga aylanib, undagi me'yorlardan og'ish "tartibsizlik" sifatida emas, "axloqiy nuqson" sifatida qabul qilinadigan semantik muhitni yaratadi. Matnda personajlar nutqida buyruq, tanbeh, taqqos va o'git ohanglarining takrorlanishi poklikning institutsional xususiyatini kuchaytiradi: poklik muayyan shaxsning didi emas, "uy qoidasi" sifatida legitimlashtiriladi. Narrativ fokusning ayrim epizodlarda detallarni yaqinlashtirishi, ayrim epizodlarda esa umumlashtiruvchi kuzatuvga o'tishi natijasida poklikning ham hissiy, ham normativ qirrasini parallel ko'rsatiladi.

Natijalar hikoyada axloqiy qarashlar bevosita shior yoki xulosa bilan emas, balki predmetlar tizimi va makon poetikasi orqali ishlab chiqarilishini tasdiqladi. Poklikning asosiy indikator sifatida "joy-joyiga qo'yish", "ortiqcha narsani chiqarish", "iz qoldirmaslik", "ko'zni quvontirish" kabi amaliy semalar muntazam takrorlanadi; ular personaj xulqini belgilovchi ichki mezonga aylanadi. Shu asosda hikoya poklikni estetik tartib va axloqiy tartibning tutashgan nuqtasi sifatida quradi: tartib buzilishi faqat ko'rinishdagi nuqson emas, balki mas'uliyatning susayishi sifatida sezdiriladi.

Olingan natijalar badiiy makon nazariyasida uy obrazining qadriyat tashuvchi tabiatiga doir qarashlarni kengaytiradi: "Poklik uyi"da uy shunchaki voqea sodir bo'ladigan joy emas, balki axloqiy "laboratoriya" vazifasini bajaradi, unda shaxsning ichki intizomi ko'rinadigan harakatlar orqali sinovdan o'tadi.

Makon poetikasi haqidagi yondashuvlarda uy ko'pincha "ichki dunyo"ning tashqi proyeksiyasi sifatida talqin qilinadi; mazkur hikoyada esa bu proyeksiya bir yoqlama emas, chunki uy ham shaxsni shakllantiradi, ham shaxs uyga ma'no beradi.

Shuning uchun poklik konsepti ikki tomonlama mexanizmga ega: bir tomondan, u ichki e'tiqod va didning ifodasi, boshqa tomondan, me'yoriy tartibni qayta ishlab chiqaruvchi ijtimoiy odatdir.

Aksiologik tahlil nuqtai nazaridan hikoyadagi poklik "fazilat" sifatida idealizatsiya qilinadi, lekin matn buni mutlaq hukmga aylantirmaydi; aksincha, poklikning ortiqcha normativlashuvi paydo qilishi mumkin bo'lgan psixologik bosim, uy ichidagi munosabatlarda nozik ziddiyatlar keltirib chiqarishi ehtimoli implitsit sezdiriladi.

Qadriyatlar nazariyasida me'yorning kuchayishi ba'zan "ramziy zo'ravonlik" shaklida namoyon bo'lishi mumkinligi qayd etiladi; hikoya esa bu fikrni to'g'ridan-to'g'ri aytmadan, kundalik vaziyatning ohangi, baholovchi nigohning og'irligi va "to'g'ri"ning doimiy takrori orqali badiiy darajada ko'rsatadi.

Natijada o'quvchi poklikni faqat ijobiy fazilat sifatida emas, balki o'zini boshqarish, boshqani baholash, chegaralarni belgilash bilan bog'liq murakkab axloqiy hodisa sifatida qabul qiladi.

O'zbek hikoyachiligi bo'yicha mavjud ilmiy qarashlarda kichik janrning imkoniyati aynan shunday "mayda" detallar orqali katta ma'naviy xulosaga olib borishi bilan izohlanadi. "Poklik uyi" shu an'anani davom ettiradi, ammo u didaktik yakun bilan emas, o'zini tarbiyalash mexanizmlarining ko'rinishlari bilan ishlaydi. Bu jihat matnni zamonaviy etik estetika muammolari bilan ham yaqinlashtiradi: axloqiy pozitsiya ko'pincha tanlov va amaliyotlar tizimida namoyon bo'ladi, badiiy matn esa shu tizimni sezdiradi.

Tadqiqotning cheklovi shundaki, maqola faqat bitta hikoya doirasida konseptual tahlil olib bordi; muallifning boshqa asarlari bilan qiyosiy korpus tuzilsa, poklik va uy motivlarining poetik evolyutsiyasi yanada aniqroq ko'rinishi mumkin. Kelajakda "uy", "tartib", "me'yoriy", "xotira" konseptlarining o'zbek nasridagi o'zaro bog'lanishi korpus lingvistika usullari bilan tekshirilsa, bu maqoladagi xulosalar empirik jihatdan mustahkamlanadi.

Tadqiqot To'lqin Hayitning "Poklik uyi" hikoyasida ma'naviy-axloqiy qarashlar poklik konsepti orqali qatlamli tarzda qurilishini ko'rsatdi. Poklik matnda gigiyenik ko'rsatkichdan ko'ra kengroq ma'noga ega bo'lib, tartib, mas'uliyat, vijdon va estetik didning bir nuqtada tutashgan sintezi sifatida namoyon bo'ladi. "Uy" motivi esa voqea makoni bilan cheklanmay, poklikni ishlab chiqaradigan va shaxsiy xulqni shakllantiradigan axloqiy institut sifatida ishlaydi.

Hikoya axloqiy xulosani bevosita hukm shaklida bermay, predmetlar tizimi, takrorlanuvchi odatlar, baholovchi nigoh va narrativ fokus orqali o'quvchini ichki intizomning mohiyatini anglashga olib keladi.

Natijada asar ma'naviy tarbiyani tashqi talab sifatida emas, balki kundalik amaliyotlar orqali barqarorlashadigan ichki mas'uliyat sifatida badiiy asoslaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Yo'ldoshev Q. O'zbek hikoyachiligi poetikasi. Toshkent, Akademnashr, 2018. 248 b.
2. Karimov B. Zamonaviy o'zbek nasrida badiiy tafakkur va uslub muammolari. Toshkent, Fan, 2020. 320 b.
3. To'lqin Hayit. Boyvachchaning qizi. Toshkent, "O'zbekiston", 2008.

4. Бахтин М. М. *Формы времени и хронотопа в романе. Вопросы литературы и эстетики.* Москва, Художественная литература, 1975. С. 234–407.
5. Quronov D. *Adabiyotshunoslikka kirish.* Toshkent, Akademnashr, 2017. 272 b.
6. Lotman Yu. M. *Semiosfera.* Sankt-Peterburg, Iskusstvo-SPB, 2000. 704 s.
7. Ricoeur P. *Interpretation Theory: Discourse and the Surplus of Meaning.* Fort Worth, Texas Christian University Press, 1976. 112 p.